

”Med moderlig ömhet och nit”

Skyddsmödraförbundets filantropiska verksamhet i 1800-talets Falun

AV LENA MYRBERG

KULTUR OCH HISTORIA **FLÄRANDE** Det var ett stort antal fruar från Faluns mest prominenta familjer som samlats hos komminister Backsell i augusti 1848.¹ De skulle diskutera om hur de skulle kunna bidra till ”arbetarklassens vårdade uppfostran”, ett problem som alltmer upptog den svenska borgerligheten. Fruarna beslöt att bilda en förening som fick namnet *Skyddsmödra-Förbundet i Falun*.² Landshövdingen, Fru Maria Lorichs, utsågs enhälligt till ordförande.

Bildandet av förbundet i Falun hade föregåtts av tidningsskriverier där ”bättre fruntimmer” omnämns i berömmande ordalag vid olika slags välgörenhetsinsatser i andra delar av landet och där en skribent uttryckt en förhoppning om att även Faluns fruntimmer skulle kunna ”förena sina viljor, sin omtanke, sin rådhighet och sina krafter i fosterländskt syfte”.³ Skyddsmödraförbundet var alltså ingalunda unikt inom sitt verksamhetsområde, utan liknande föreningar fanns i många större städer både i Sverige och utomlands.

Bakgrunden till omsorgen om arbetarklassen var främst den ökade fattigdomen, som bland annat ledde till tiggeri, misär och växande kommunala utgifter. Samtidigt fanns en rädsla att det skulle gå så långt att den fattiga underklassen skulle göra uppror och på så sätt ta makten från de härskande klasserna.⁴ De bättre bemedlades oro var kanske inte helt obefogad, då en revolution utbrutit och slagits ner i Paris i februari samma år. Även Stockholm hade upplevt oroligheter.

Det filantropiska 1800-talet

De specifikt kvinnliga välgörenhetsföreningarna var en fortsättning och utveckling av de associationer som bildades under 1800-talets första decennium. Denna utveckling har avhandlats av Torkel Jansson i sin bok *Adertonhundratalets Associationer*. Han menar att dessa bildades i det tomrum som uppstått när staten allt mer drog sig undan sina tidigare åtaganden. Under omvandlingsperioden släppte eller tappade även enhetskyrkan och andra korporativa organisationer sitt grepp om befolkningen och istället kom frivilliga organisationer som ersättare för det statliga undandragandet. Associationerna var också ett uttryck för ett växande nationalmedvetande där fler grupper skulle känna sig delaktiga i samhället. Tanken var att associationerna skulle vara öppna för ”vem som helst” för att skapa en nationell sammanhållning av medborgare istället för undersåtar.⁵

I praktiken blev dessa föreningar en samlingspunkt för överklassen och det växande borgerliga skiktet. Grundförutsättningen för välgörenhetsföreningarna under hela 1800-talet var den kristna tron, som var rättesnöre för både välgörarna och mottagarna. De områden man engagerade sig i var nykterheten (superiet var ett stort problem), bildningen samt fattigvården.

Målgruppen för verksamheten var de fattiga och obesuttna, som blivit allt fler och som så småningom blivit ett socialt och moraliskt problem bland de bättre situerade. Orsakerna till denna proletarisering ansågs bland annat vara minskad mortalitet samtidigt som jordbruket effektiviserades och krävde färre arbetare. Innan industrialiseringen tog fart fram vid seklets senare hälft fanns helt enkelt inte arbete åt alla. När försörjningsmöjligheter saknades var alternativen få: tiggeri, fattighjälp eller kriminalitet. Resultatet blev att stora tiggarskaror började dra runt både på landsbygden och vidare till städerna. Det var här som associationernas filantropiska verksamhet fick en uppgift att mildra effekterna av fattigdomen och kanske bidra till att lösa det ”sociala problemet”.⁶

Bland de tidigaste associationerna var *Sällskapet De Nödlidandes Vänner*, vars första årsberättelse utkom 1817. Denna sammanslutning organiserade både kvinnor och män, där sex fruar också ingick i direktionen. De nödlidande mottagarna blev i praktiken begränsade till personer i den egna samhällsklassen som av olika anledningar hamnat i nöd.⁷ Förutom ovannämnda association var bibelsällskap bland de första sammanslutningarna. Vanligtvis var de blandade sällskap som sysslade med att dela ut biblar till fattiga för att inskräpa den kristna moralen. Dock skapades redan 1819 ett speciellt fruntimmersbibelsällskap i Stockholm.

*När försörjningsmöjligheter saknades var alternativen få:
tiggeri, fattighjälp eller kriminalitet.*

Bildning av de lägre klasserna ansågs som en oupplöslig del av det fjärde stora området, fattigvården. Det var främst inom dessa två fält, som kvinnliga filantropiska föreningar fick sitt stora verksamhetsområde.

Det märkliga med associationsväsendet var att det så tidigt inkorporerade kvinnor i sin offentliga verksamhet, trots att det inte ansågs riktigt passande att kvinnor (av högre samhällsklasser) skulle delta ute i samhällslivet. Anledningen till att de borgerliga kvinnornas engagemang i den filantropiska verksamheten trots allt uppmuntrades var det rådande genusystemet som noga skiljde på mäns och kvinnors förutbestämda roller i samhället.

Kvinnan ansågs stå för känslor och männen för förnuft. Känslösfären innefattade äktenskap, familj och barn. Kvinnan hade särskild kunskap som männen saknade och som gjorde kvinnor speciellt lämpade att visa de fattiga familjerna den rätta vägen. I de tidiga fruntimmersföreningarna var de flesta kvinnorna gifta eller änkor. För att uppnå en högre post, var förekomsten av en make – levande eller avliden – ett måste. Även arbetarkvinnor omfattades av tanken att de stod för den högre moralen i sina familjer, och genom att välgörenhetskvinnorna riktade in hjälpen på just kvinnorna skulle hela familjens förhållande förbättras.⁸

1847 kom en ny fattigvårdslagsstiftning som innebar ett förstärkt skydd för de fattiga, då rätten till fattigvård lagfästes och den fattige kunde överklaga beslut. Särskilt framhävdes samhällets förpliktelser gentemot föräldralösa barn, som förutom försörjning skulle ha rätt till en kristlig uppfostran och undervisning. Dessutom ålåg det församlingarna att söka bereda de arbetslösa arbete och tiggeriet förbjöds. Kanske ännu viktigare var att socknarnas rätt att vägra inflyttning upphävdes (ett liberalt krav för att underlätta en friare och rörligare arbetsmarknad).⁹ I det sammanhanget kan de borgerliga kvinnornas välgörenhetsarbete också ses som en behövlig politisk samhällsinsats. I takt med att fattigvårdsfrågan fick allt större dimensioner, och kommunernas ansvar ökade, höll frivilliga bidrag av både praktisk och ekonomisk art nere de kommunala kostnaderna.¹⁰

Under artonhundratalets senare hälft bildades en mängd olika fruntimmersföreningar med välgörenhet som mål. Här sammanträder Barnens Vänner i Stockholm. Foto: Nordiska Museet.

Samhällsinformatörer

En tidig fruntimmersförening med inriktning mot barnens vård och omsorg var *Sällskapet för uppmuntrande av öm och sedlig modersvård* som bildades i Stockholm redan vid tidigt artonhundratal. Men det var under främst under 1840–50-talen som en rad filantropiska fruntimmersföreningar med inriktning mot barn och kvinnor etablerades i Sveriges städer: *Sällskapet till Beredande av en Förbättrad Föräldravård* (Linköping 1844), *Carlshamns Stads Respectiva Fruar* (redan på 1830-talet), *Sällskapet för uppmuntrande av öm och sedlig modersvård*

(Göteborg 1849), *Fruentimmersföreningen i Lund* (1847). *Fruentimmers Föreningen i Upsala Stad för en förbättrad barnavård*, som initierades 1844–45 blev stilbildande för både *Fruentimmersföreningen i Helsingfors*¹¹ och *Skyddsmödrarförbundet i Falun* som antog uppsalaföreningens stadgar rakt av.

1800-talets kvinnoorganisationer hade gärna män som funktionärer och bidragsgivare, men dessa saknade rösträtt. Männens medlemskap underlättade kontakterna med myndigheterna eftersom männen i de flesta fall hade upphöjda funktioner i samhället och därmed hade de rätta kanalerna. Dessutom var alla kvinnor (förutom änkor) omyndiga ända till 1858, då ogift kvinna kunde bli myndig efter ansökan och 1884 utan ansökan, vid 21 års ålder.¹² Rent praktiskt verkade dessa kvinnoorganisationer som samhällets medarbetare inom fattigvård och undervisning på en slags halvofficiell nivå, då de i skymundan och utan avlöning utförde ett samhällsarbete, som kommunerna och socknarna enligt lag skulle sköta. Kvinnoorganisationerna skulle skaffa pengar, sälja producerade varor och utföra fältarbete. Både materiellt stöd och moralisk fostran till de fattiga ingick i programmet.¹³

Med tanke på att fruntimren vid sina hembesök användes för att samla in uppgifter om de fattiga för vidarebefordran till berörda myndigheter, borde föreningarna ha haft en viktig roll som informatörer om det verkliga tillståndet hos arbetarfamiljerna. Det dröjde trots det ända till 1889 innan kvinnor ansågs lämpliga att väljas till ledamöter i fattigvårdsstyrelser och skolor.¹⁴

Falun och fattigvården

Falu gruva och Bergslaget, vars verksamhet varit basen för staden Falun, minskade i betydelse under 1800-talet. Istället blev staden allt viktigare som länets handels- och administrativa centrum. En helt ny kategori av människor utgjorde en allt större del av befolkningen. De var byggmästare, rektorer, militärer, läkare och tjänstemän och deras familjer; människor som inte hade intressen i gruva eller hyttor.¹⁵ Folkmängden, som under kopparproduktionens glansår vid mitten av 1600-talet uppgick till cirka 6000 personer, var vid 1800-talets mitt nere på ett invånarantal på knappt 4500 personer. Vid sekelskiftet 18/1900 hade antalet nära nog fördubblats till drygt 8500 personer.¹⁶

Fattigvården var länge en angelägenhet för samhället och Bergslaget (Stora Kopparbergs Bergslag) gemensamt. Bolaget bidrog t.ex. med årliga avgifter till

den 1817 grundade fattigvårdsinrättningen, som bland sina utgiftsposter hade underhåll åt fattiga och drift av småbarnsskolor. Bergslagets eget arbetsfolk som behövde bidrag fick i första hand söka medel ur ”Gruve- Hospitals- och Smältarekassorna”, dit gruv- och hyttarbetarna själva betalat in till en nödkassa.¹⁷

1824 inrättades en Lancasterskola bekostad av Bergslaget, som också stod för en del av driftskostnaderna. Skolan var öppen för både pojkar och flickor och 1850 hade den 250 inskrivna barn.¹⁸ Fattigvårdsinrättningen fick också donationer som bland annat användes till utackorderingskostnader. 1855 var inte mindre än 101 barn utackorderade via fattigvården. Denna utgift bekostades till stor del av Utskänkningsbolaget, som var en föregångare till systembolaget. Det inrättades 1850 för att få bukt med fylleriproblemen. Bolaget hade initierats av Bergslaget, vars arbetare var trogna kunder hos stadens krogar. Utskänkningsbolaget drevs utan vinstintressen och överskottet skulle enligt stadgarna gå till välgörande ändamål. I ledningen fanns en väl avvägd samling av stadens betrodda män, vilka beslutade om utskänkings- och minuteringsstillstånd.¹⁹

1895 byggdes till sist en arbets- och försörjningsinrättning, något som länge efterfrågats. Inrättningen hade till en början plats för 80 hjon och 15 sängar i fattigsjukhuset. Mot sekelskiftet hade antalet understödstagare minskat i fattigvården, men den enskilda välgörenheten förblev fortfarande av stor betydelse.²⁰

Faluns fruntimmer organiserar sig

Redan vid Skyddsmödraförbundets första sammanträde i augusti 1848 hade de närvarande fruntimmer (högre ståndsdamer var fruntimmer eller fruar, de lägre klasserna kallades kvinnor eller hustrur) valt en direktion och beslutat att inbjuda fler kvinnor till en ny sammankomst. Inte mindre än 71 fruntimmer samlades senare på året i Bergslagets f.d. Magasinssal, där man beslutade om fördelning av skyddsmödrar på de olika distrikten. Vilka var då de fruntimmer av ”bättre familj” som kände sig manade? Av årsberättelsen framgår med all tydlighet att många tillhörde Faluns ledande familjer. Ordförande var, som sagt, landshövdingenskan Maria Lorichs och de övriga sex direktrisernas makar titulerades bergsrådman, bagare, bergmästare, stadsläkare, konstmästare och inspektör. Samtliga direktriser och de flesta av de 64 skyddsmödrarna var gifta eller änkefruar. Bland de få ogifta fanns 25-åriga överstelöjtnantsdottern fröken Mathilda Kuylenstierna, som var sällskapsdam hos landshövdingeparet.²¹

Direktriserna skulle utbytas växelvis tre och fyra vartannat år. Dock kunde de återväljas om mötet så önskade. Hur nyval av skyddsmödrar gick till framgår inte direkt; i protokollet noterades bara namnen på de nya skyddsmödrarna och vilka de ersatte. Förmodligen lämnades förslag på lämpliga kandidater innan mötena, så att mötet bara hade att klubba förslagen.

Första året hade förbundet nära 170 medlemmar. Övervägande delen var kvinnor: fruar, änkefruar och mamseller. De manliga medlemmarnas titlar visar mångfalden av yrken och befattningar som fanns representerade bara inom borgerskapet: brukspatron, bokbindare, handlande, kopparslagare, inspektor, rådmän, guldsmed, apotekare, konstförwandt (tryckare), skraddare, byggmästare, bergmästare, konstmästare, ingenjör och geschworne (hög tjänsteman vid gruvan). Det fanns dock några intressanta undantag, såsom en hemmansägare Broström, en gruvarbetare Dikman, en jungfru Lustig, vitriolverkets arbetare samt bergsmansgården Norslunds tjänsteflickor.²²

Förbundets främsta uppgift var att försöka avhjälpa såväl den "andliga som den lekamliga" nöden hos arbetarfamiljerna. Speciellt viktigt var barnens kristna uppfostran, vilket krävde täta hembesök. Vid besöken skulle varje skyddsmödrer skaffa sig kännedom om tillståndet i hemmet och försöka förmedla vikten av "gudsfruktan, arbetsamhet, ordentlighet och snygghet". Skyddsmödrarnas uppgift var också att dela ut arbetsmaterial till arbetslösa kvinnor och därmed ge dem möjlighet att bidra till familjens försörjning. Det var sedan förbundets uppgift att sälja de färdiga arbetena på auktion. Sist, men inte minst, hade förbundet åtagit sig att driva en slöjdskola "för att bereda flickor av arbetarklassen tillfälle att inhämta kunskaper och färdigheter i handarbeten".²³

I förbundets första årsberättelse beskrivs hur skyddsmödrarna skulle kunna medverka till att arbetarklassen situation förbättrades, både vad gäller moral och ekonomi. Det framhölls att skyddsmödrarna utan tvekan skulle ha engagerat sig, även om de inte visste vad de skulle möta när de "trädde in i de fattigas boningar". Trots risken var de helt inställda på att inte ge upp, utan se till att barnen vårdades och fostrades på bästa möjliga sätt samt att de fattiga använde sina arbetskrafter och de tillfällen till förtjänst som stod dem till buds. Skyddsmödrarna åtog sig att ge arbetarhustrurna goda råd om en lämplig hushållning, så att de fick pengarna att räcka till. Kontanta penningbidrag skulle aldrig lämnas, inte ens åt de mest nödlidande. Speciellt poängterades att det var viktigt att hindra det utbredda tiggeriet bland arbetarbefolkningen.²⁴

Precis som förebilden, Fruntimmers Föreningen i Uppsala, delades staden in i sju olika distrikt, för vilka sju olika direktriser ansvarade. Varje distrikt i sin tur delades in i områden som vart och ett omfattade ett eller flera kvarter, där skyddsmödrarna besökte hemmen parvis. I Falun hade också fattigvården delat in staden i distrikt och kvarter med egna tillsyningsmän, men jag har inte kunnat se om områdena sammanfaller. För Skyddsmödrarförbundets del var det bara kvarter inom själva stadsgränserna som ingick, förutom Gruvriset och senare också Pilbo sydväst om gruvan, vilka båda låg i Stora Kopparbergs socken. Det finns inga kommentarer till varför man gått utanför gränserna i just dessa två byar, för de ingick inte i fattigvårdens område, men min gissning är att de blev medtagna på grund av att de av tradition till stor del var befolkade av arbetarfamiljer²⁵. Efter denna uppdelning i distrikt och kvarter och nödvändiga hembesök lämnade kvinnorna sin första rapport. Det är ingen munter läsning. På kvarterna rådde ”mycken oordentlighet och osnygghet”. De hade träffat på många försummade barn, äldre flickor som gick sysslolösa och en stor del av pojkarna, som hade sina arbeten i hyttorna och på slagggvarpen, söp upp pengarna på någon av de många krogarna.²⁶

I december 1848 (fem månader efter instiftandet) hade fruntimren lyckats samla in drygt 387 riksdaler. Som en slags akutåtgärd hade fem barn, som inte kunnat börjat i skolan eftersom de saknade kläder, ekiperats tack vare förbundet. En del av de insamlade medlen användes som beslutat för inköp av lin, ull, spinnrockar och kardor, som genast delades ut på distrikten. Efterfrågan var så stor att det inte dröjde länge innan råmaterialet var upparbetat. På förslag av rådgivande herrar (av vilka några fanns i fattigvårdsstyrelsen) beslöt förbundet, att anhänga om att fattigvårdsdirektionen skulle tillhandahålla lin och ull som skyddsmödrarna skulle fördela bland de fattiga.²⁷

Vård och undervisning

Nu återstod det andra stora målsättningen: förbättringen av barnens vård och undervisning. Vid mötet i augusti 1848 hade ett förslag väckts om att skyddsmödrarna skulle försöka samla in pengar och inrätta en småbarnsskola för 50 barn samt köpa mat och kläder åt de fattigaste barnen. Ett annat, växande problem, var de äldre flickorna som hade svårt att finna någon sysselsättning. Enligt

*I skolan fick flickorna undervisning i
"alla de husliga göromål, som tillhöra en arbetsvinna
och vilka de göromål denna skola kan tillämpa".*

skyddsmödrarna var den bästa lösningen för deras del utackordering på landet. För pojkar i samma situation tyckte skyddsmödrarna att en slöjdskola skulle inrättas.

Det första verksamhetsåret hade förbundet bidragit till att 12 flickor utackorderats på landet. Vid slutet av 1849 beslöts att inrätta en slöjdskola för flickor som fyllt tio år. Den startades i april 1850 med intagning av 12 flickor. Den första lärarinnan var fru Klingberg. I skolan fick flickorna undervisning i "alla de husliga göromål, som tillhöra en arbetsvinna och vilka de göromål denna skola kan tillämpa". Dessutom skulle första timmen på förmiddagen användas till läsövningar, skrivning och räkning. Skyddsmödrarna turades om att assistera direktiserna med uppsikten över slöjdskolan under en månad vardera. De skulle då besöka skolan ett par gånger i veckan och kontrollera om några barn var frånvarande. Om så var fallet skulle skyddsmodern besöka hemmet i fråga och höra efter varför barnet inte gått till skolan.²⁸

En slöjdskola för pojkar nämns inte vidare. Kanske beror det på att Bergslaget och fattigvården kommit överens om att starta en *Arbetsskola för Stora Kopparbergs län och Fahlun stad* för värnlösa barn från 8–9 års ålder. Skolan skulle drivas med bidrag från Bergslaget och fattigvården. Det intressanta är noteringen om att skolan skulle ha en direktion som hade kontrollansvaret över undervisningen *i likhet med Skyddsmödrarförbundet*. Det nämns inget om att arbetsskolan skulle gälla pojkar, men med tanke på att Skyddsmödrarförbundet valt att koncentrera sin slöjdskola på flickorna, verkar det troligt att Bergslaget och fattigvården tog på sig ansvaret för småpojken.²⁹

Vid årssammankomsten efter andra årets verksamhet deltog läraren vid Lancasterskolan, pastor Adamsson. Han meddelade att det tyvärr hade visat sig, att många av de barn man hjälpt med kläder så de skulle kunna gå i skolan, varit frånvarande under stor del av terminen. Detta skyldes till stor del på föräldrarna, som inte såg efter sina barn. Därför bad pastor Adamsson att skyddsmödrarna skulle medverka till att försöka förbättra närvaron.³⁰

Efter de första två åren var verksamheten tämligen utstakad. De två huvudområdena var och förblev utdelning av arbetsmaterial till fattiga kvinnor, för att erbjuda dem en arbetsförtjänst samt slöjdskolan för flickor. Under en följd av år delade förbundet också ut premier till snälla och duktiga barn i stadens folkskolor. Både pojkar och flickor kom här i fråga. De första årens hjälp med utackorderingskostnader för fattiga flickor tycks ha upphört efter några år. Direktionen valde, efter förslag från skyddsmödrarna, vilka flickor som skulle få gå i slöjdskolan. Företrädesvis skulle det vara barn, vilkas föräldrar eller vårdare, fick fattigvårdsunderstöd.³¹

Landshövdingsfruar och direktriser

Fru Lorichs avgick från ordförandeskapet 1853, troligtvis eftersom hennes make lämnade landshövdingstjänsten. Till förbundets nya ordförande utsågs den nya landshövdingsskan, grevinnan Cronhielm. Det är inte alltid det går att följa vilka som var direktriser, men under de första åren tycks omval inte tillämpas så flitigt eftersom flera direktriser byttes ut varje år. Anledningen kan ha varit att många var tämligen gamla. Ett fåtal kanske såg utnämningen som ett hedersuppdrag utan större förpliktelser. Ett talande exempel var grevinnan Cronhielm, som inte tycktes ta sitt uppdrag på allvar. Vid direktionssammanträdet den 22 januari 1855 undertecknade nämligen samtliga närvarande av direktionen en skrivelse där de anhöll att grevinnan skulle delta i Skyddsmödralförbundets angelägenheter.³²

År 1858 var unikt så tillvida att två av de nyvalda direktriserna var ogifta. Dessa var mamsell Charlotta Wallman och mamsell Harling.³³ Mamsell Wallman var syster till den förmögne direktören och byggmästaren Clas Wallman d.y. som själv var medlem, liksom deras syster Catarina Bolin. Byggmästare Wallman, som även han var ogift, bodde tillsammans med sin syster Charlotta i ett stort hus i östra Falun med en fantastisk parkanläggning som tidvis var öppen för allmänheten. Folket från de västra ”gruvliga” delarna var speciellt välkomna på söndagspromenader.³⁴

År 1857 hade en ny landshövdingsska traditionsenligt tagit plats som ordförande, ”Hennes Nåd, Landshövdingsskan”, Fru Julia Erasmina af Geijerstam, vars make var länets hövding 1857–1863. Det framgår inte vem som var ordinarie ordförande år 1864. Vid ett sammanträde fungerade dock änkefru doktorinnan Julia Kihlstedt som ordförande och änkefru doktorinnan Eva Park som vice ordförande.

Augusta de Maré – välgörarinna

Det dröjde till 1865 innan nye landshövdingens hustru, Augusta de Maré, endast 27 år gammal intog ordförandestolen. Hon skulle komma att föra ordförandeklubban tills hon på grund av sjukdom avsåg sig uppdraget i februari 1892. Det innebar att, nya landshövdingenskan, fru Ebba Treffenberg, inte kunde erbjudas ordförandeskapet då hennes make Curry tillträdde ämbetet 1880. Det löstes på ett elegant sätt genom att hon utsågs till hedersledamot. Augusta de Maré är speciellt intressant, eftersom hon tycks ha varit djupt engagerad i aktiv välgörenhet. Förutom ordförandeskapet i Skyddsmödraförbundet var hon ordförande för det närstående *Falu Barnhem* från starten 1866/67 och drygt 30 år framåt. När barnhemmet flyttade till en större byggnad på Kyrkbacken i början av 1880-talet, fick hon en lägenhet på barnhemmets övervåning där hon bodde under de senare åren av sitt liv. Därutöver var hon till att börja med ordförande för det *Skyddshem för fallna kvinnor*, som startades 1879 av några av stadens kvinnor på initiativ av komminister Hagberg.³⁵ Det är svårt att förstå hur Augusta de Maré hann med alla sina uppdrag, med tanke på att hon blev änka och ensamstående sjubarnsmor 1880. Yngsta barnet var då bara tre år gammalt.³⁶

Efter flera års mötesanteckningar med knapphändiga deltagarlistor har 1869 års protokoll en noggrann uppräknings över direktiserna vid sidan av ordförande de Maré. En förändring var att kvinnornas titlar reducerats till fru eller mamsell, omnämnande av makens titel var sällsynt. Värt att notera är också att antalet direktiser ökat till sju, förutom ordförande Augusta de Maré mamsell och slöjdskolelärarinnan Adèle Psilander, fru (doktorinna) Eva Park, änkefru (doktorinna) Julia Kihlstedt, mamsell Engström, fru (stadsläkare) Küsel, fru (repslagare) Björlin samt fru (spannmålshandlare) Charlotta Kronberg.³⁷

Vid det sista undersökningsåret, 1898, hade en ny landshövdingenskan, Minna von Oelreich, tagit vid som ordförande efter fru överstinnan Hedvig Toll (1892–1895) och ”stadsrådinnan” fru Wersell (1895).

De manliga medlemmarnas bidrag

Förbundet hade under hela undersökningstiden manliga, icke röstberättigade, medlemmar. Några nöjde sig att bidra med medlemsavgiften, medan andra åtog sig funktioner som skattmästare, revisor eller sekreterare. Några speciellt utvalda var hedersmedlemmar med rådgivande funktioner, som representerade viktiga

och väl valda samhällsverksamheter. Första verksamhetsåret var det exempelvis bergshauptman Tham, räntmästare Areén, handelsman Kronberg (det fanns inte mindre än fyra handelsidkande bröder Kronberg i Falun vid den tiden.)³⁸ och fabrikör Söderberg. Areén och Kronberg avled under 1849, varför de 1850 var ersatta av doktor Beronius (läkare vid gruvan samt stadens representant i borgarståndet) och brukspatron och sparbankschef J.G. Gahn. De rådgivande herrarnas närvaro tycks främst ha utnyttjats i början av verksamheten, för när föreningen fått några år på nacken försvinner dessa herrar, åtminstone ur protokollen. Därmed inte sagt att de inte kan ha fungerat som rådgivande utan att delta i sammanträdena.

Såsom skattmästare fungerade 1849 herr brukspatron C.P. Bergsten och som sekreterare, komminister Johan Backsell. (I tidningsreferatet från den första sammankomsten var det en annan man, ordinarie adjunkten Rosberg, som var föreslagen till sekreterare.)³⁹ Backsell stannade som förbundets sekreterare ända till sin död år 1860. Hans efterföljare på sekreterarposten var gruvpredikanten och folkskolläraren C.E. Widegren, därefter komminister A. Floderus samt vid slutet av undersökningsperioden, bergmästare C.Ph. Carlsson.

En inspektris digra plikt

En av skyddsmödrarna, fru Leontine Litström, erbjöd sig 1853 att fungera som inspektris. Det var en mycket viktig uppgift, med en noga utarbetad arbetsbeskrivning. I slöjdskolan skulle inspektrisen bland annat väga upp och räkna inventarierna första skoldagen, anskaffa väven från fattigvården och ansvara för redovisningen av råmaterial, färdiga produkter och betalning. Hon skulle göra upp arbetsordningen i samråd med lärarinnan och kontrollera elevernas arbetsresultat. Inspektrisen skulle vidare iaktta skolstadgans paragrafer vad gällde böneförrättning samt innan- och utanläsning, se till att lärarinnan förde noga anteckningar om frånvaro samt med ”sina större insikter” biträda så väl lärarinnan som barnen under själva handläggningen vid arbetet. Hon skulle ”befordra möjlig renlighet och snygghet i skolrum och barnen själva så att ej någon undviklig smitta kunde inkomma”. Sist men inte minst skulle hon se till att lärarinnan hindrade att flickorna talade om sådana saker, som ”ej höra till själva göromålen i skolan”.

Man kan fråga sig om det var av besparingsskäl eller i uppfostringssyfte som förbundet beslutade att barnen i slöjdskolan inte bara skulle städa lokalerna själva, utan också skulle hålla med kvastar.

Inspektrisen hade därutöver ansvaret för de arbeten som utlämnats för arbetssökande. Även här ansvarade hon för utlämnat råmaterial, som för inlämnade färdiga produkter. Detta råmaterial kunde endast lämnas ut efter skriftlig rekvisition av direktriserna, som även skulle kontrollera de färdiga produkterna innan arbetslönen fick utlämnas. Inspektrisen skulle vidare ha hand om försäljningen av alla de produkter som tillverkats genom förbundets försorg. För detta avlönades Leontine Litström med 66 riksdaler riksgälds 32 skilling per år.⁴⁰

Man kan ju fråga sig om det var av besparingsskäl eller i uppfostringssyfte som förbundet beslutade att barnen i slöjdskolan inte bara skulle städa lokalerna själva, utan också skulle hålla med kvastar.⁴¹ Det dröjde ända till 1895 innan eleverna slapp ifrån städningen, då förbundet beslutade att anställa städpersonal.⁴² Det måste ha varit svårt att på ett rättvist sätt fördela ansvaret för städningen bland eleverna, eftersom de tidvis var över 200 flickor som var inskrivna i skolan.

Lokalproblem

Slöjdskolan hade sedan starten varit inhyrd i olika lokaler som inte alltid var så lämpliga som undervisningslokaler. När elevantalet ökade ville förbundet helst att skolan skulle få ett eget skolhus. Naturligtvis var finansieringen ett problem, men i Falun fanns Utskänningsbolaget som redan gav årliga bidrag till slöjdskolverksamheten. När Skyddsmödraförbundet 1858, förutom det årliga anslaget, ansökte om ett extra bidrag på 4000–5000 kronor för en ny skolbyggnad, möttes de av ett motförslag. Utskänningsbolaget ville inte ge medel till en ny byggnad enbart för slöjdskolan, utan huset skulle i så fall också innehålla en läseskola.

Förhandlingarna refererades i tidningen, där det också framkom att Utskänkningsbolaget tänkte sig en reorganisering av Lancasterskolan, så att flickorna istället skulle gå i en kombinerad slöjd- och läseskola, d.v.s. en folkskola enbart för flickor. Artikelförfattaren (okänd) menade att på så sätt skulle skadliga förhållanden, där äldre flickor och pojkar fick undervisning i samma lokal, undvikas. Ärendet fick ingen snabb lösning, ännu på hösten samma år fortsatte diskussionerna. Enligt tidningen var det Skyddsmödraförbundet som helt i onödan, och på grund av sin gammalmodiga inställning, förhalade frågan, eftersom liknande skolor redan fanns och fungerade utmärkt i många andra städer. Artikelförfattaren beklagade att det var alldeles för många viljor inblandade och att det var slöjdskoleflickorna som blev lidande i sina alldeles för trånga lokaler.⁴³

Vad tidningen inte nämnde var de skäl skyddsmödrarna anförde mot sammanslagningen. Det gällde nämligen inte bara att skapa en slöjd- och folkskola för flickor. Förslaget var att skyddsmödrarna också skulle ha hela ansvaret för all slöjdverksamhet för Faluns folkskoleflickor. Skyddsmödraförbundet påtalade att deras börda redan var stor i och med att förbundet, alltsedan stiftelsen, haft ansvaret för utdelning av arbetsmaterial åt fattiga kvinnor i staden ”utan att fattigvården nu på flera senare år något bidragit dertill, men årliga förluster å inköpta materialier varit för Förbundet oundvikliga”.⁴⁴

Skyddsmödraförbundet fortsatte att söka nya lösningar på lokalproblemet. Först bestämdes att förbundet skulle hyra ett hus av pastor Backsell i stadsdelen Gamla Herrgården. Men när Backsell avled gick det inte att genomföra. Slutligen, efter många turer, kunde förbundet 1861 påbörja byggandet av ett eget slöjdskolehus. Härvid kan sägas att Skyddsmödraförbundet delvis vunnit en seger mot Utskänkningsbolaget, eftersom slöjdskolans verksamhet förblev under Skyddsmödraförbundets fulla ansvar.

Först 1870 började mödrarna ge med sig mot folkskolestyrelsen, och de diskuterade ett förslag från folkskolenämnden om att folkskoleflickor (cirka 35 per termin) skulle få undervisning vid slöjdskolan varannan dag. I gengäld erbjöds slöjdskoleflickor boklig bildning vid folkskolan. Av någon anledning tvekade damerna fortfarande, men tack vare att prostén Åkerblom deltog vid Skyddsmödraförbundets möte och uppläste en skrivelse, där han med flera herrar förordade en förening med folkskolan, ändrade de inställning. Nu sade förbundet ja med många förbehåll. Skyddsmödraförbundet skulle fortsätta ha huvudmanna-

Så småningom fick alla Faluns folkskoleflickor sin slöjdundervisning i Skyddsmödraförbundets slöjdskola. Foto: Stads- och länsbiblioteket i Falun.

Slöjdskolan i parken till vänster byggdes 1861 i ett kvarter som tidigare varit odlingsmark. Kvarteret bebyggdes senare med Elementarläroverket till höger, Missionskyrkan i mitten och Östra Folkskolan längst till vänster. I skogskanten syns länsfängelset från 1848. Foto: Stora Enso arkiv.

skapet för slöjdskolan. Slöjdskolan skulle få ett årligt bidrag på 200 riksdaler för att kunna anställa ännu en lärarinna. Folkskoleeleverna skulle, om möjligt, ta med sig arbeten hemifrån och en eventuell arbetslön skulle tillfalla förbundet. Oavsett om folkskolan hade lov eller slutat för terminen, skulle eleverna följa slöjdskolans ordinarie terminer.⁴⁵

Det nya skolhuset byggdes på en obebyggd tomt vid Trotsgatan (i nuvarande kvarteret Slöjdskolan där Kristinegymnasiets gymnastiksal finns idag), ett par hundra meter från Kristine kyrka. 1865 byggdes Faluns nya elementarläroverk på sydöstra granntomten och 1880 byggdes Östra folkskolan åt norr.

Barnhem, skyddshem och bibelkvinna

1866 hade förbundet samlat in 1214 riksdaler som en grundplåt till ett barnhem för Falu stad, avsett för ett mindre antal flickor över fem år. Falu Barnhem inrättades 1867 i ett nybyggt hus på slöjdskoletomten. Barnhemmet stod naturligtvis förbundet nära, men hade en egen direktion som bestod av sex ledamöter, varav tre valdes inom Skyddsmödraförbundets direktion och tre inom förbundets övriga medlemmar.⁴⁶

Under många år var det mest slöjdskolans ärenden som togs upp vid Skyddsmödraförbundets sammanträden, men utdelningen av arbetsmaterial tycktes fortsätta oförtrutet. En notering finns om utdelning av råmaterial 1867 och nästa notering dröjer hela tio år, men där får man veta att förbundet köpt upp lin för beredande av arbete åt arbetssökande kvinnor. Året därpå, 1878, omtalades att det fanns ett så stort lager av färdiga produkter, att man förutom de ordinarie auktionerna i samband med årsmötet, skulle annonsera i tidningarna. Trots detta stora varulager, beslutade man att ordna garn för strumpstickning åt arbetsbehövande gamla kvinnor.⁴⁷

Falun fick ytterligare välgörenhetsinrättningar som riktade sig till kvinnor under senare delen av seklet. Till exempel beslöt, som antytts, några av stadens fruntimmer att inrätta ett skyddshem för fallna kvinnor. I den första styrelsen fanns flera av skyddsmödrarna med, men skyddshemmets verksamhet var även den åtskild från Skyddsmödraförbundets. En annan välgörenhetsinrättning, där några av skyddsmödrarna också anslöt sig var *Barnens Vänner*, som sysslade med utdelning av kläder till fattiga barn. Ännu ett exempel på en aktiv skyddsmoder var Lotten Grundelius som, förutom att hon under många år var direktris både i Skyddsmödraförbundet, barn- respektive skyddshemmet, var med och bildade en barnkrubba år 1883.⁴⁸

Från 1880 och framåt hade Skyddsmödraförbundet årliga insamlingar för att underhålla en tjänst för en så kallad Bibelkvinna. Bibelkvinnan var en kvinna av enklare börd, vars digra verksamhet bestod i att gå runt hos de fattiga och sprida guds ord samtidigt som hon skulle vara "behjälplig med hemmets sysslor, ersätta en sjuk moder, sy och lappa åt oförmögna samt hos de lyckligare lottade efterhöra om de hade något att avvara till de sämre lottade". I hemmen skulle hon dessutom söka införa "ordning, arbetsamhet, tukt och gudsfruktan så att barnen inte uppväxte till samhällets olycka och fördärv". Sin bostad hade hon i

Skyddshemmet för fallna kvinnor. 1889 kom ett desperat upprop, eftersom de insamlade medlen knappast täckte bibelkvinnans verksamhet, utan hon måste arbeta extra hos en linnesömmerska.⁴⁹

Vidare utbildning

Förbundets sekreterare, bergsmannen och gruvingenjören C.Ph. Carlsson, föreslog vid ett möte 1881 att skolan skulle ge eleverna en vidare utbildning och att de skulle få lära sig handslöjd. Någon av kvinnorna uppmanades att etablera kontakt med skolor och föreningar för handslöjd i Stockholm.⁵⁰ Förslaget rann dock ut i sanden. Fast idén om vidare utbildning var inte ny för redan 1855 var förbundet inne på linjen att flickor borde kunna mer än att spinna och väva, och man funderade på att starta en syskola. Den skulle bekostas av räntan från den Lefflerska donationen (pengar donerade av brukspatron Leffler redan 1837, för inrättandet av en flickskola.). Ansökan avslogs dock och någon syskola startades aldrig.⁵¹

Istället kom 1883 ett förslag om att inrätta en hushållsskola i staden. Under diskussionerna framkom en allmän önskan om en skola där ”unga flickor kunde danas till dugliga tjänarinnor”. En hushållsskola kunde inte sägas ligga helt utanför Skyddsmödraförbundets verksamhetsområde, men eftersom förbundet just då inte ansåg sig ha de rätta ekonomiska förutsättningarna, beslöt man sig att se tiden an.⁵² En sådan skola inrättades några år senare, men inte av Skyddsmödraförbundet. Istället var det en av medlemmarna, fru Maria Kronberg, som 1888 inrättade en ”Hushållsskola för utbildande av tjänarinnor”.⁵³

Vid Skyddsmödraförbundets årsmöte 1893 beskrevs, med lite självberöm, vilken positiv effekt undervisningen haft på uppförandet hos arbetarklassen och man menade att förbundets mångåriga verksamhet varit till stort gagn för samhället.⁵⁴ Året efter fick förbundet bidrag av Falu stads skolråd till slöjdskolan på grund av ökade kostnader i samband med omorganisationen av undervisningen. Samma omorganisation föranledde också förbundet att annonsera efter en ny slöjdlärarinna. Denna gång poängterades att hon måste vara examinerad, vilket visar att förbundet fann det nödvändigt att satsa på kompetent personal för sin verksamhet.⁵⁵

Under 1898 förekom ingen anspelning på något 50-årsjubileum, utan allt fortgick av protokollen att döma ungefär som vanligt. Ett par förändringar kan

*Under diskussionerna framkom en allmän önskan
om en skola där "unga flickor kunde danas
till dugliga tjänarinnor".*

dock noteras: för första gången stod inte skyddsmödrarna själva för utauktioneringen av inlämnade arbeten. Uppdraget gavs istället till auktionskammaren, eftersom förlusterna och osäkra fordringar hade haft en tendens att öka. Dessutom inställdes för första gången slöjdskolans officiella avslutningsfirande. Istället för avslutning i slöjdskolan fick eleverna fira med folkskolan, men slöjdskolelevernarnas arbeten kunde beskådas i en liten utställning i slöjdskolan.⁵⁶

Penningproblem

Eftersom förbundet startade utan något större kapital måste inkomsterna till en början baseras på vad man fick in i årsavgifter. Det förutsatte också att alla, även de aktiva skyddsmödrarna, betalade sina årsavgifter. 1878 ansågs att ekonomin var så pass god att ledamöterna inte längre behövde betala för sina insatser. Antalet medlemmar tycks ha varit tämligen konstant med en viss minskning mot slutet av perioden.⁵⁷

Strax i början av Skyddsmödraförbundets tillvaro beklagades att förbundet hade alldeles för lite kapital, endast drygt 387 riksdaler. Det ställdes i jämförelse med fruntimmersföreningen i Uppsala som hade haft 4 677 riksdaler i initialskedet. Nu kanske inte skillnaden, utslaget per invånare, i verkligheten var riktigt som stor som det verkar eftersom Uppsala för det första var en större stad och dessutom hade alla uppsalaföreningens pengar till en början inte enbart använts för materialinköp; en hel del av detta första kapital lånades ut till föreningen närstående.⁵⁸ Den enda gången Skyddsmödraförbundet (enligt protokollen) lånade ut pengar var år 1852, då pastor Backsell fick låna 200 riksdaler.⁵⁹

Under ett antal år fick förbundet överta fattigvårdens inkomster från olika societetsfester som ordnades för att dra in pengar.⁶⁰ Bergskoleleven Julius Ramsay nämnde i ett av sina brev från Falun, att han varit med och arrangerat ett lustspel, vars inkomster kom Skyddsmödraförbundet tillgodo.⁶¹

Donationer och andra inkomster

Från 1855 tillkom donationer, där vanligtvis den årliga räntan fick användas för verksamheten. I många fall var det kvinnor som donerade medel, inte bara till Skyddsmödralförbundet utan också till andra välgörenhetsföreningar.⁶²

Konstigt nog inkom inga donationer alls mellan 1869 och 1888. Men 1888 donerade Maria Kronberg (hon som inrättade hushållsskolan) hela 10.000 kronor. Andra inkomstkällor var försäljning av slöjdskolans alster och de (under en kort period) av fattigvården inbetalda arbetslönerna avseende slöjdskolan. Smärre inkomster var t.ex. hyresintäkter, då både övervåningen på slöjdskolan och senare också hela det f.d. barnhemmet hyrdes ut som bostäder. Viss inkomst kom från försäljning av potatis och andra grönsaker som odlats på slöjdskolans tomt. Det finns t.o.m. protokollfört, att dåvarande kassören C.Ph. Carlsson skulle ombesörja försäljningen av den gödsel skolans djur hade bidragit med. (Grönsaksodlingen och djurhållningen var antagligen en kombination av inkomstförstärkning och fostran, eftersom eleverna fick hjälpa till med skötseln.)⁶³

Från 1850-talet fick förbundet, som tidigare nämnts, anslag från Utskänningsbolaget. Den årliga summan var till en början 800 riksdaler. Under 1890-talet fick man även årliga anslag ur Kopparbergs läns nödhjälpskassa, stiftad 1837 med dalabördige ärkebiskopen Johan Olof Wallin som initiativtagare.⁶⁴ När det hade bestämts att folkskoleflickorna skulle få undervisning vid slöjdskolan, bidrog Falu stadsskolråd med hälften av slöjdskolans kostnader.⁶⁵

Förbundets utgifter under de första åren var nära förknippade med uppbyggnaden av verksamheten i slöjdskolan samt beredandet av arbetsförtjänster. För slöjdskolans del behövdes kostsamma inventarier, såsom kardor, spinnrockar och vävstolar samt arbetsmaterial. Innan den egna byggnaden stod klar, hade förbundet också hyreskostnader. En hel del material fick förbundet till skänks. En av dessa givmilda var fru Lorichs som, i samband med sitt överlämnade av ordförandeskapet, skänkte förbundet kontanter, tyg och vävstolar.⁶⁶

Den egna skolbyggnaden innebar förvisso inga hyreskostnader, däremot fanns det naturligtvis driftskostnader samt fortlöpande underhåll. Många protokoll handlar om nödvändiga reparationer av byggnader, men också kostnader för att hålla tomten i ordning. När skolan tidvis nyttjades av över 200 elever, var naturligtvis slitaget oerhört stort. En annan stor utgift för skolan var uppvärmning och belysning. Allt som hade med byggnader och reparationer att göra (för-

utom uthyrningen) tycks ha skötts av någon av förbundets manliga funktionärer, kassören eller sekreteraren.

Lönekostnader fanns för lärarinnan/lärarinnorna i slöjdskolan, liksom för vaktmästare vid densamma. Ingen av kvinnorna i förbundet utöver inspektrisen fick någon ersättning, förutom för direkta utlägg. Inom direktionen var kassören (manlig) avlönad. Han fick 1881 en ersättning av 150 kr/år, vilket var det samma som för inspektrisen.⁶⁷ (Lärarinnan vid slöjdskolan hade vid samma tid 400 kr/år plus fri bostad och ved.) En av slöjdskolans lärarinnor, Maria Sofia Lenberg, som varit anställd vid skolan i över 30 år, fick vid sin avgång en årlig "pension" på 150 kronor "så länge hon behövde". Förbundet erbjöd sig också att stå för hennes boendekostnader i den, tack vare frikostiga donationer, nyligen uppförda fastigheten för "pauvres honteux".⁶⁸

De fattigas skyddsmödrar

Som slutord i förbundets första årsberättelse finns en sammanfattning, som ger en god insikt i varför skyddsmödrarna kände sig manade att engagera sig för samhällets sämre lottade medmänniskor:

Allt mänskligt måste vara och bli bristfälligt, men då vi alla är ense därom, att detta förbund, så väl som alla stiftelser för utövandet av en sann människokärlek, har sin grund i vår heliga religion och att stadgarna för vår verksamhet der äro tillförlitligast uppgjorda och beskrivna, utan att behöva eller kunna undergå minsta förändring, så bliva vi och av desamma hänvisade på allas vår ofullkomlighet och vanmakt, och våra anspråk på varandra komma att betydligt nedsättas. Likväl i den mån vi troget fasthålla och stödja oss vid de gudomliga stadgarna för välgörandets liv och utövning, i samma mån skola vi livas till oförtröttad verksamhet för medmänniskors högsta angelägenhet, i samma mån skola vi lyckligt och säkert närma oss vårt mål, i samma mån skall och detta förbund stärkas och tillväxa, och välsignelsen därav, oberäknat våra egna njutningsrika ögonblick och ljuva tillfredsställelse av ett lugnt medvetande, tillfalla dem, som nu missuppfattat dess syftemål och betydelse.⁶⁹

Det religiösa anslaget var tydligt i förbundets tidiga år, med kyrkans män (Backsell, Widegren och Floderus) som sekreterare. Då avslutades varje möte med en bön. Underligt nog (i mina ögon) var det ofta den kvinnliga ordföranden som manade till bön och inte den manlige funktionären, vare sig han var

komminister eller predikant. I 1865 års stadgar betonades visserligen fortfarande att skyddsmödrarna skulle verka för gudsfruktan, men mer väsentligt tedde sig skyddsmödrarnas insatser för skyddslingarnas möjligheter till materiell förbättring.⁷⁰

Ett av de viktigaste verksamhetsmålen var att medverka till förbättring av arbetarklassens moral och ekonomi. När kvinnorna efter första verksamhetsåret tyckte sig ha bidragit till ”ett närmare och vänligare förhållande mellan fattiga och rika där de rikas intresse väckts för de fattigas behov och att de fattigas om-dömen om de förras tankesätt och skyldigheter mildrade”, ger det en tydlig bild av utdelningen av Faluns fattiga respektive rika invånare.⁷¹ Påföljande år konstaterade kvinnorna att utdelningen av ull och lin för bearbetning var särdeles lyckad, eftersom arbetarfamiljerna fick fler arbetslöner och ökad övning i de sysslor som ”synnerligen tillhöra en husmoder av arbetsklassen”.⁷²

Rika och fattiga

Hur åtskilt de rika och fattiga levde tydliggörs också i den tidigare citerade Julius Ramsays brev. I hans Falun existerade förutom studierna bara bjudningar, middagsgäst och andra förlustelser i Faluns societet. Ändå borde Julius Ramsay varit väl medveten om fattigdomen via sin bekantskapskrets. Förutom att han var en trägen gäst hos förbundets ordförande, landshövdingen Maria Lorichs, träffade han dagligen sin kusin Sophie Jederholm, som även hon var en skyddsmoder. Å andra sidan kanske det inte var så roligt att skriva hem och berätta om fattigdom och elände, varför han kanske var mer medveten om stadens olika befolknings-skikt än vad breven ger sken av. Sophie Jederholm var för övrigt skyddsmoder under en mängd av år och donerade en större summa pengar till förbundet i slutet av 1890-talet.⁷³

Fruntimren såg sig som ombud mellan de fattiga och de förmögna, där skyddsmödrarna, genom sin kännedom om de fattiga tack vare hembesöken, kunde garantera att gåvorna från de lyckligare lottade ej blev missbrukade. Kvinnornas inställning vad gäller barnens uppfostran var, att det i första hand var en uppgift för föräldrarna, men också att det i förlängningen var ett samhälleligt intresse för alla som hade ”bättre insikt”, till vilka senare skyddsmödrarna räknade sig.⁷⁴

Social samvaro och personligt engagemang

Det främsta intrycket som skyddsmödrarna ger är bilden av en övervakande, sträng men rättvis moder. Dessa kvinnor såg sig som uppfostrare, inte bara för barnen utan även för alla fattiga och andra som berördes av deras verksamhet, t.ex. lärarinnor och annan personal vid slöjdskolan. Redan hösten 1848 fick kvinnorna uppdraget (obekant varifrån) att bevista de årliga husförhören inom sina kvarter, där de skulle se hur barnen skötte sig samt, om det förekom oordentligheter inom familjerna, anmäla detta till lämplig instans. 1857 höll förbundet ett extramöte med anledning av att skyddsmödrarna hade fått en anmodan att inom sina kvarter kalla samman alla barn av arbetarklassen över nio år. De skulle samlas i stadens Lancasterskola för att förhöras av pastor Widegren.⁷⁵ Två år senare anmodades mödrarna att anmäla vilka gruvarbetare som söp så mycket att barnen lämnats utan uppehälle och undervisning.⁷⁶

Att damerna såg mycket seriöst på sin verksamhet och att engagemanget inte betraktades som något slags hedersuppdrag utan krävde sin kvinna, bevisas t.ex. av den redan nämnda uppmaningen till landshövdingens grevinnan Cronhielm, att komma till förbundets sammanträden. Andra belägg för att det inte bara var att lämna sitt uppdrag är de orsaker som angavs när en direktis eller skyddsmoder ville avsäga sig uppdraget. De skäl som angavs var hög ålder, sjukdom eller flyttning till annan ort. I ett unikt fall var fru Mich. Berg tvungen att avsäga sig uppdraget på grund av arbetsskäl. Hon och maken drev en handelsrörelse. En fru Öhrngren, som ville bli befriad från sitt kvarter, erbjöd som kompensation att åta sig fullständig vård av en flickas nödställda familj.⁷⁷

Det var inte något unikt att en enskild skyddsmoder engagerade sig mer personligt i en flicka. Det finns flera fall beskrivna om flickor som var hemlösa och som togs hand av någon av skyddsmödrarna. En flicka fick bidrag för att kunna flytta till Stockholm. I andra fall fick flickor undervisning i läsning på någon av skyddsmödrarnas bekostnad eller anställdes i skyddsmoderns egna hushåll i väntan på en annan tjänst. Ibland var det Skyddsmödraförbundet som tog det ekonomiska ansvaret, ibland var det respektive skyddsmoder. Vad gäller förfarande för denna "enskilda" välgörenhet påpekades, att det endast var tillåtet att lämna understöd till skyddslingar inom sina tilldelade kvarter och då utan att nämna förbundets namn. För välgörare utan egna kvarter, tilläts inte understöd "kvarterets skyddsmoder ovetande".⁷⁸

Mottagarnas uppförande

De "skyddslingar" som skyddsmödrarna kom i direkt kontakt med var främst flickor och kvinnor. Vad gäller slöjdskoleflickorna tycks de i allmänhet varit väldigt välartade. I de betygsböcker som finns sparade från de första åren är det idel A i uppförande och ordning.⁷⁹ Däremot var det mindre tillfredsställande 1879, då flera av flickorna uteblivit från lektionerna utan giltigt skäl. Försummelsen anmäldes till skolrådet för rättelse, vilket är värt att notera som ett exempel på hur en mer institutionaliserad kontroll skapats. I början av förbundets verksamhet var det skyddsmödrarna själva som fått uppdraget att se till att deras egna elever såväl som barnen i Lancasterskolan skötte sig.⁸⁰ 1892 var det återigen nöjda damer som vid årsammanträdet kunde konstatera att:

Då de avgångna elevernas betyg för visat uppförande under lärotiden varit med högst få undantag gott eller mycket gott ger anledning att hoppas, att sedlighet och hyfsning hos den kroppsarbetande klassen inom vårt samhälle blivit bättre än vad förhållandet förut varit vartill nuvarande goda undervisningsanstalter var och en i sin mån kan anses hava bidragit.⁸¹

Mottagarna av arbetsmaterial är sällan omskrivna i undersökningsmaterialet. Det finns exempelvis mycket få uppgifter på hur många kvinnor som kom i fråga för hemarbete. 1851 genomfördes en löneförhöjning efter det att klagomål inkommit från arbetstagarna. 1856 var det Skyddsmödrarnas tur att klaga, anledningen var att två kvinnor från Elsborg med "klandersvärd djärvhet maktlåtitt och vägrat redovisa de förra av fru Kihlstedt till bearbetning emottagna blår,⁸² varför dessa kvinnor förklarade ha berövat sig rättighet till vidare fördelning av arbeten från skyddsmödrarna".⁸³

Det är också intressant att medlemmarnas attityd som den stränga men goda modern, till viss del också omfattade lärarinnorna. Tydligt är att dessa socialt befann sig någonstans emellan skyddslingarna och skyddsmödrarna. Av stadgarna från 1865 framgår, att direktiserna skulle övervaka att allt gick rätt till i slöjdskolan. När en ny lärarinna skulle anställas 1895 tycks det som statusen höjts något, eftersom hon fick förtroendet att "inskräpa de goda lärornas ädla tankar i de unga sinnena för att på så vis söka fostra dem till dugliga, enkla kvinnor av folket". Kanske var den förändrade attityden ett resultat av att lärarinnan skulle vara examinerad och på så sätt fick en högre status.⁸⁴

Förbundet och samhällsförändringen

Under de 50 år som undersökningsperioden sträcker sig förändrades samhället kraftigt inom många olika områden. Trots det är det svårt av de – efter de två första verksamhetsårens utförliga berättelserna – tämligen kortfattade sammanträdesprotokollen för förbundet att skönja hur radikalt samhället måste ha förändrats. Eller var det kanske så för dem som levde under 1800-talets senare hälft, att de växte in i förändringarna så sakteliga, precis som vi gör i dag, och att det kanske därför inte mer än i förbigående ansåg värt att notera vad som förändrades?

Skyddsmödraförbundet bildades året efter den nya ”mänskligare” fattigvårdsförordningen trätt i kraft, en förordning där de liberala krafterna fått igenom många av sina krav. Grunden i förordningen var hjälp till självhjälp, men förordningen innebar också att samhället hade förpliktelser gentemot föräldralösa barn, såsom kristlig uppfostran och undervisning. Samhället skulle också söka bereda arbetslösa arbete och de arbetslösa kunde ej som tidigare dömas till försvarslöshet bara för att de saknade tjänst. En viktig förändring var också att socknarna inte längre kunde vägra inflyttning av personer som skulle kunna tänkas bli föremål för fattigvård. (Även om kommunerna gjorde allt för att komma runt den förpliktelsen).⁸⁵

I sin innehållsrika första årsberättelse framförde Skyddsmödraförbundet sina åsikter om samhället och sina förhoppningar om framtiden. Förbundet önskade till exempel att gudsfruktan skulle aktas högre och att gudstjänsterna skulle besökas flitigare. Ett annat önskemål var att tjänare och tjänarinnor allt mer skulle komma i åtnjutande av sina husbönders och husmödrars omvårdnad och att husbonden skulle hållas ansvarig för sina arbetares och deras barns underhåll. Föreningens medlemmar upprördes över att pojkar började arbeta innan de gått färdigt skolan. Skyddsmödrarnas kommentar till den fria inflyttningen, som alltså fanns i 1847 års fattigvårdsförordning, visar tydligt den existerande rädslan för de medel- och arbetslösa, som de dessutom jämförde med förbrytare:

Fattigvårdsstadgan må tydas till försvar för deras intagning, men dess syfte kan ej vara att upphäva, eller skaffa förbrytare mot, en annan förordning, som stadgar fängelse och allmänt straffarbete för lösdrivare, tjänste- och sysslolösa, av vilka nödvändigt bildas, för samhället högst farliga innevånare.⁸⁶

Med en mer filantropisk inställning vände de sig också mot många företeelser i samhället som de hade svårt att förlika sig med, exempelvis att unga pojkar, på grund av fylleri, kunde hamna i fängelse på vatten och bröd. Skyddsmödrarna kunde inte förstå varför det inte var belagt med böter att ge barn och ungdomar rusdrycker.⁸⁷

Såsom en del av offentligheten kom Skyddsmödraförbundet i kontakt med myndigheter och andra offentliga institutioner, främst fattigvården men också skolstyrelsen och privata ”samhällsinstitutioner” som Utskänkingsbolaget och Bergslaget.⁸⁸

Fattigvård på kvinnors vis

När förbundet bildades var det tydligt att dess verksamhet skulle komplettera den kommunala fattigvården, då omsorgen i båda fall gällde stadens fattiga. Att skyddsmödrarna koncentrerade sina ansträngningar på flickor och kvinnor var säkert ett resultat av tidens strikta könsuppdelning. Kanske ansåg sig männen heller inte ha samma kvalifikationer för att övervaka kvinnlig slöjd, något som framkom i samband med diskussionerna om sammanslagningen av slöjd- och läseskolan.

Kvinnorna skulle vid sina kvartersbesök undersöka förhållandena och rapportera till fattigvårdsstyrelsen om det förekom några oegentligheter. Bergshauptman Tham, som vid tiden var chef för gruvan, gav mödrarna goda råd för deras verksamhet ute i kvarteren, så de inte skulle bli lurade och tro att folk var fattigare än de egentligen var. Som exempel tog han upp en gruvarbetare med hustru och fyra barn. Denne skulle inte alls vara berättigad till något slags understöd. Han hade både tid (?) och tillfälle till biförtjänster och han kunde köpa billig spannmål av Bergslaget. Sökte sådana familjer understöd, menade Tham att de istället skulle anmälas till fattigvårdsstyrelsen för misshushållning av arbetsförtjänsten. Därmed skulle faderns husbonde (d.v.s. Bergslaget) kunna göra avdrag direkt på lönen för familjens försörjning!

Bergshauptman Tham uttryckte sin oro för att fruntimren skulle bli ett hinder för fattigvården genom att kanske rubba de i många år begränsade och följda grundsatserna för allmosefördelning.⁸⁹ Kanske fruktade Tham och de andra i fattigvårdsdirektionen att kvinnornas (förmodade?) större människokärlek skulle visa sig förödande för fattigvårdsutgifterna. Därför uppmanades kvin-

1849.

Intagen af den 22 Jan. 1849 till Fattigvårds-
Direktionen, angående Skyddsmödrarförbundet
önskan att med densamma komma i förhå-
llande för sin verksamhet, har följande lydelse:

Till Respektive Fattigvårdsstyrelse för öfverhöfva!

Det kungädes enligt följande Skyddsmödrarförbund
skulle nämligen också med något hopp om framgång vänta in-
ställas sig med följande förslag, öfverföra till samhällets
kallade Rådgifvande Herrar, af hvilka de flesta äro ledamö-
ter i Fattigvårdsdirektion, tillförlitligt det samman. Tillräckliga av-
ledningar för stiefelsen, och uppmärksamhet till afstöttnas förstärkt
verksamhet af ett sådant förbund, saknas icke; dels: ja de
redan ingångna förordningarna; Rikets flere Städer och de all-
mänt vittorade gode frukterna deraf, dels: det höga och
understöd de njuta från samhällets högt uppsatta medlemmar;
dels: Religionens oförsliga bud om hvarje lyckligares stora
förbindelse att ja sin nästfärd medmänniska till guds, och skäl-
ligen i de många fattiga och faderlösa, som kungäva inom
denne kommun i förhållande till folkmannguden finnas i stör-
re antal, än annorstädes. Hållis kommit en annan gläd-
jande förteckning, att sedan Skyddsmödrarne börjat sin verk-
samhet och genom antagning af sina värdnande afsefter
vunnit arbetsklassens förtroende, har de sedan sedan befun-
nit i allmänhet mycket beredd till att genom arbete och
ömsamhet för en icke afhjelpa sina brister och om möj-
ligt bereda sig en lycklig framtid.

När skyddsmödrarna (efter förslag från några rådgivande herrar, tillika ledamöter i fattig-
vårdsdirektionen) beslutade att ta kontakt med stadens fattigvård, måste det ha varit en nära
nog symbolisk handling, eftersom "alla" visste vad skyddsmödrarna skulle syssla med och leda-
möter i fattigvårdsdirektionen faktiskt fanns med på Skyddsmödrarförbundets möte. Avskrift
från Skyddsmödrarnas protokoll 1849.

norna att först och främst rådgöra med uppsyningsmännen i kvarteren, för att kunna erhålla tillförlitliga upplysningar om verkliga tillståndet i de fattiga familjerna och samtidigt höra vilka åtgärder fattigvården redan vidtagit.

När skyddsmödrarna (efter förslag från några rådgivande herrar, tillika ledamöter i fattigvårdsdirektionen) beslutade att ta kontakt med stadens fattigvård, måste det ha varit en nära nog symbolisk handling, eftersom "alla" visste vad skyddsmödrarna skulle syssla med och ledamöter i fattigvårdsdirektionen faktiskt fanns med på Skyddsmödraförbundets möte. Alltnog, en skrivelse överlämnades till fattigvårdsdirektionen, där förbundet bland annat bad att fattigvården skulle köpa ull och lin som skyddsmödrarna åtog sig att fördela bland behövande kvinnor för kardning och spinning.⁹⁰ I sin ansökan refererade de till liknande välgörenhetsförbund som redan fanns i flera av rikets städer. Skyddsmödrarna ville också framhålla ännu en, för fattigvården, ekonomisk fördel med deras medverkan, som stämmer väl överens med målet att fattigvården i första hand skulle ge hjälp till självhjälp:

/.../ att sedan skyddsmödrarna börjat sin verksamhet och genom antydning av sina välmenande avsikter vunnit arbetsklassens förtroende, har denna senare befunnits i allmänhet mycket beredvillig att genom arbete och sparsamhet söka själv avhjälpa sina brister och om möjligt bereda sig en lyckligare ställning.⁹¹

I denna sin första skriftliga kontakt med fattigvårdsstyrelsen var direktрисerna mycket undfallande och till och med tackade fattigvårdsstyrelsen för deras omtanke och dryga uppoffringar för att avhjälpa nöden. De underströk att skyddsmödrarna alls inte ville ingripa och förändra något i fattigvårdens redan vidtagna åtgärder, utan att de endast önskade underlätta och stödja verksamheten. Detta genom att se till barnens ömma vård samt anskaffa arbetsförtjänst åt kvinnorna. Kvinnorna hoppades också att arbetarklassens ställning, tack vare dessa insatser, skulle förbättras så att fattigvårdens utgifter för de behövande inte ökade utan snarare minskade.⁹²

Offentligt dolda

Det kvinnliga dilemmat att träda ut i offentligheten kan ses i det faktum, att fastän Skyddsmödraförbundets manliga medlemmar inte hade någon rösträtt, var det förbundets sekreterare, herr pastor Backsell och inte någon av direkt-

riserna, som personligen infann sig till fattigvårdsstyrelsens möte den 30 januari 1849, för att få svar på skrivelsen från Skyddsmödrarna. Efter överläggning beslutade Fattigvårdsdirektionen, "som med skyldig tacksamhet erkänner och värderar den omsorg och vård Skyddsmödraförbundet behagar ägna åt upphjälperandet och förbättrandet av arbetarklassens hållning", att inköp skulle göras av det efterfrågade och att skyddsmödrarna skulle lämna ut material till spinning. Skyddsmödrarna skulle dock ansvara för det eventuella spill som kunde uppstå på grund av mottagarnas eventuella vårdslöshet och mödrarna anmodades att tillse att arbetet blev väl gjort.⁹³

Vid förbundets möte i november 1849 fann skyddsmödrarnas direktion att deras nära kontakter med fattigvårdsstyrelsen skulle underlättas om en eller två av direktörerna också regelbundet deltog i Skyddsmödraförbundets sammankomster såsom rådgivande herrar. I många fall var det troligen samma kvinnor som fått bidrag från fattigvården och som nu skulle få arbetsmaterial via Skyddsmödraförbundet.

Den något undfallande tonen från förbundets första verksamhetstid förändrades ganska snart och fruntimren tycktes vilja sköta sig själva, för i protokollen syns få direkta kontakter med fattigvårdsstyrelsen och det deklarerades klart och tydligt att slöjdskolans angelägenheter enbart skulle skötas av förbundet utan sammanblandning med fattigvården.⁹⁴ I de sällsynta fall som fattigvården kontaktades gällde det enbart behov av råmaterial. Genomgående tycks man ha använt sig av de manliga medlemmarna som offentliga kontaktpersoner, antagligen därför att män hade lättare att förhandla med män. Däremot framgår av styrelseprotokollen, att kvinnorna var mycket drivande och handlingskraftiga och att de manliga representanterna vackert fick vidareborda vad de blivit uppmanade att göra. De rådgivande herrarnas närvaro blev också allt sällsyntare på förbundets sammankomster. Vid ett tillfälle finns noterat i protokollet, att fattigvårdsstyrelsen ville ha hjälp av damerna med att dela ut julgåvor till de fattiga. Till detta svarade dessa att de "inte alls vill undandra sig det goda ändamålet, men att de ej ville åta sig något åläggande eller ansvar vid emottagande eller fördelning, utan menar att det är en sak för fattigvårdens kassör".⁹⁵ Hur det nu var med den saken så kunde man i *Tidning för Fahlus län och stad* vid juletiden 1868 läsa, att fattigvårdsstyrelsen tackade de skyddsmödrar som tillsammans med fattigvårdskassören ställt upp och tagit emot samt delat ut julgåvorna.⁹⁶

Skyddsmödraförbundets kontakter med skolstyrelsen intensifierades vid slutet av 1860-talet i takt med att elevantalet ökade och att slöjdskolan blev en skola där så småningom alla folkskoleflickor fick undervisning i slöjd. Denna lösning hade varit uppe till diskussion tidigare då Utskänkningsbolaget hade krävt att slöjdskolan skulle införlivas med läseskolan och bilda en ”folkskola för flickor”. Vid förhandlingarna representerades Skyddsmödraförbundet av sekreteraren samt av två av förbundet utsedda representanter som förblir anonyma. Det framkommer inte om de var någon av de rådgivande herrarna eller någon av direktрисerna.⁹⁷

Förutom att bergshauptman Tham hedrade förbundet med sin närvaro vid deras första sammanträden förefaller skyddsmödrarna inte ha haft några direkta kontakter med Bergslaget. Det kan tyckas lite konstigt, eftersom Bergslaget vid tiden av förbundets bildande fortfarande hade stort inflytande i den kommunala verksamheten. Dessutom hade många av Skyddsmödraförbundets kvinnliga skyddslingar anknytning till Bergslaget. Det verkar som att fattigvården varit länken mellan de olika bidragsgivarna. Till viss mån syns Bergslaget ha överlåtit delar av sitt ansvar för kvinnorna (änkor och barn till gruv- och hyttarbetare) på Skyddsmödraförbundet via fattigvården.

Varför skyddsmoder?

Man kan ju fråga sig varför kvinnorna valde att engagera sig i välgörenhetsföreningar, fast det antagligen var förknippat med en hel del besvärligheter och dessutom stred mot den gängse bilden av den borgerliga kvinnan som, helst skulle stanna i hemmet och ta hand om sin egen familj. Det finns flera olika teorier om varför och det kan vara intressant att försöka analysera skyddsmödrarnas engagemang ur olika aspekter.

Antagandet att *kvinnans särart och familjeanknytning* skulle vara bäst lämpad för understödjande verksamheter kan förmodligen vara orsaken till att just kvinnorna engagerades när fattigvården stötte på problem. Skyddsmödraförbundets bildande sammanfaller med 1847 års fattigdomsförordning och det kraftigt ökade behovet av fattigvård och därmed bemanning inom fattigvården. I Skyddsmödraförbundet fanns nära 70-talet personer som var villiga att överta delar av fattigvårdsomsorgen vad gäller utdelning av arbete och undervisning. Vidare krävde de inte ens någon ersättning, utan samlade istället själva in medel för sin verksamhet.

I verksamheten fanns en tydligt inbakad kontrollfunktion, där skyddsmödrarna – trots att de var kvinnor – uppfyllde den patriarkala traditionen av förmynderi och beskydd.

I verksamheten fanns en tydligt inbakad kontrollfunktion, där skyddsmödrarna – trots att de var kvinnor – uppfyllde den *patriarkala traditionen av förmynderi och beskydd*. Här gick tydligt klass före kön då kvinnorna i kraft av sin högre sociala ställning fick uppgiften att övervaka arbetarkarlarnas närvaro vid husförhören och deras bruk/missbruk av rusdrycker. I kontrollfunktionen kan sägas vara inbakad funktionen att ge arbetarkvinnorna hjälp på vägen med rätta värderingar. De fattiga arbetarkvinnorna skulle via skyddsmödrarna få lära sig att sy och sticka, men de skulle även få råd hur de klokt och ordentligt skulle kunna hushålla med den ringa inkomsten. Eftersom skyddsmödrarna besökte sina skyddslingar regelbundet bör de fortlöpande ha försett desamma med goda råd.

Huruvida någon av skyddsmödrarna i Falun genom sitt engagemang i Skyddsmödraförbundet personligen fick någon *större mening med tillvaron*, är omöjligt att besvara. Förmodligen gav det några av kvinnorna kanske inte mer mening med tillvaron men en vettig sysselsättning, som gav dem känslan att ha gjort en god gärning. Många av kvinnorna var troligtvis undersysselsatta i sina egna hem, eftersom det fanns tjänstefolk som skötte det dagliga. Det var endast en kvinna som avsåg sig sitt kvarter på grund av yrkesarbete, hon behövdes i familjens handelsverksamhet. För övrigt är det ingen av kvinnorna som hävdade att de hade tidsbrist, utan engagemanget i Skyddsmödraförbundet var förmodligen ett välkommet och accepterat avbrott i vardagssysslorna.

För skyddsmödrarna generellt tror jag att det främst var den *kristna plikten* som fick så många att ställa upp. Det kan inte ha varit någon av de trevligaste sysselsättningarna för societetsdamer att på sätt och vis tränga sig in till de fattiga och blottställa deras nöd. Att komma till familjer där det var så fattigt att barnen inte ens kunde gå till skolan eftersom de inte hade några kläder. Hem, där det säkert var både lortigt och snuskigt och där risken att träffa på onyktra personer från en helt annan social klass var överhängande. För att klara denna uppgift behövdes säkert en stark tro och en sann övertygelse om att människokärlekens

makt var stor. Dessutom var själva plikt känslan stark, då orsakerna till uppsägningar av sina åtaganden bara tycks ha gjorts i rena nödsituationer som sjukdom eller flytt från orten.

Den *sociala aspekten* var antagligen inte försumbar. I förbundet kunde man träffa de rätta människorna. I Falun kände nog de rätta människorna varandra redan när förbundet bildades, vilket dels framgår av det snabba bildandet av förbundet, dels av hur snabbt ett 60-tal skyddsmödrar kunde utses. Dessutom, vid en jämförelse av medlemsmatrikeln och några av Julius Ramsays brevbeskrivningar av societetstillställningar, bevisas att människorna redan rörde sig inom samma krets. Trots det bör deras gemensamma strävanden inom förbundsarbetet gett samvaron nya dimensioner och i förbundet var kanske inte den sociala rangordningen lika tydlig som i sällskapslivet, eftersom det ställde krav på andra talanger.

Under den senare delen av 1800-talet bör det ha funnits fler kvinnor som sökte sig uppåt på den sociala skalan i takt med tidens förändringar och nya yrkesbefattningar som innebar förändrad social status. I förbundets senare protokoll har man frångått vanan att nämna kvinnorna med makens titel, så det kan vara svårt att avgöra var fruarna egentligen befann sig socialt. I de fall det går att identifiera mannen bakom kvinnan, så tillhörde han stadens borgerliga skikt. Det tycks också som om medlemskapet i flera familjer så att säga går i arv. På 1880- och 1890-talet dyker det upp namn på kvinnor vars mödrar (eller andra släktingar) varit medlemmar under förbundets tidigare år.⁹⁸

Sammanfattningsvis vad gäller Skyddsmödraförbundet i Falun tycks det främst ha varit den kristna och medborgerliga plikten att hjälpa sin medmänniska, som förklarar engagemanget i förbundet. Dessutom fanns det säkert ett visst socialt tryck. När landshövdingarna Lorichs eller de Maré uppmanade sina medsystrar att ställa upp, var det förmodligen inte socialt acceptabelt att försöka dra sig undan.

Filantropibegreppet dammas av

När Skyddsmödraförbundet hade sitt sista sammanträde 1984 hade förbundets ursprungliga verksamhetsområden för länge sedan spelat ut sin roll, eftersom samhället hade övertagit ansvaret för undervisning och socialvård. Frivillig och privat välgörenhet behövdes helt enkelt inte. Det är drygt 15 år sedan.

Om jag hade gjort den här undersökningen då skulle till och med ordet väl-görenhet ha känts ganska främmande och mycket gammalmodigt. Nu känns det förvånande aktuellt med tanke på vad som förekommer i Sveriges större städer just nu, med hemlöshet, tiggeri och mat från soppkök och samhällsdiskussioner om ökande sociala klyftor.

Det känns oroväckande att konstatera – om den sociala ”utvecklingen” fortsätter åt samma håll – att Skyddsmödraförbundet skulle kunna återuppstå, med nya skyddsmödrar som två och två går runt i Falun och med fasa ser fram mot besöket i de ”fattigas boningar”.

Slutord

Skyddsmödraförbundet i Falun bildades i augusti 1848 av ett antal borgerliga fruntimmer. Den främsta anledningen tycks ha varit den miserabla situationen för stadens fattiga, där behovet var stort av både andlig och materiell art, samt en viss oro för vad de fattiga kunde tänkas ta sig till. Komminister Backsell var initiativtagare till bildandet och han blev också förbundets förste sekreterare.

Skyddsmödraförbundets medlemmar kom från Faluns högre sociala skikt, exempelvis bar medlemmarna makar titlar såsom landshövding, bergsråd, doktor, bergmästare. Troligtvis kände de flesta varandra, eftersom societeten umgicks ganska flitigt enligt en tidsbeskrivning av bergskoleleven Julius Ramsay. Bland övriga medlemmar är det en och annan som knappast hör till societeten, men som förmodligen på annat sätt var i förbindelse (underställda) med den-samma, t.ex. vitriolverkets arbetare och Norslunds tjänsteflickor. Män fick bli medlemmar, men dessa hade ingen rösträtt. Vissa funktioner upprätthölls hela undersökningsperioden av män, såsom sekreterare, kassör och rådgivare.

Vid bildandet var man inställd på att på bästa sätt stötta den olyckliga arbetarbefolkningen. Det verkar som om man tidigt var överens om att förbundets skulle dela ut arbetsmaterial till fattiga kvinnor, men det var svårare att se hur barnen skulle kunna hjälpas. Till en början diskuterades olika alternativ, som småbarnsskola och slöjdskola för gossar. Slutligen valde förbundet att driva en slöjdskola för flickor.

Staden indelades i distrikt och kvarter och skyddsmödrarna fördelades på olika kvarter, för att sköta fältarbetet och besöka alla hem inom respektive områden. De skulle undersöka det allmänna tillståndet i familjerna, om hustrun

behövde arbetsförtjänst eller om det fanns äldre barn utan sysselsättning. Ärendena fördes vidare till Skyddsmödraförbundets direktion som, för att undvika dubbla bidrag, i sin tur diskuterade vissa av fallen med fattigvården.

Som elever i förbundets slöjdskola utvaldes fattiga flickor genom förslag från skyddsmödrarna. Förutsättningen var att flickans familj erhöll fattigvård i någon form. Slöjdskolan gav också elementär undervisning i läsning och skrivning, men huvudsyftet var att flickorna skulle få en både moralisk och praktisk utbildning. Den moraliska skulle ge dem kraft att motstå livets frestelser och göra dem till goda mödrar och den praktiska skulle ge dem möjlighet till försörjning. Kunde de försörja sig själva undvek de dessutom att belasta fattigvården.

Utdelning av arbetsmaterial till fattiga kvinnor och driften vid slöjdskolan var förbundets två huvudområden. 1866 avknoppades en annan verksamhet, ett barnhem för flickor, vars direktion bestod av medlemmar från Skyddsmödraförbundet, men som hela tiden fungerade som en egen juridisk enhet. En lite udda "verksamhet" var förbundets underhåll av en s.k. Bibelkvinna. Det var en kvinna av enklare börd, som fungerade som en slags diakonissa ute bland de fattiga. Hennes verksamhet bekostades helt av frivilliga och öronmärkta bidrag, och Skyddsmödraförbundet sköt inte ens till några kronor när insamlingen gått så dåligt att bibelkvinnan var tvungen att arbeta extra för att överleva.

När förbundet bildades fanns inget stort kapital, utan medlemsavgifterna spelade en stor roll för verksamhetens första tid. Senare tillkom frivilliga bidrag, i form av kontanter och material. Under ett antal år kunde förbundet tillgodoräkna sig inkomsterna från olika tillställningar som fattigvården organiserade. Förbundet sökte och fick årliga bidrag från Utskäkningsbolaget, liksom från Falu stadsskolråd. Vidare tillkom, vartefter åren gick, ett flertal donationer och testamenten till förbundets förmån. En del av dessa pengar var förknippade med motprestationer eller öronmärkta för t.ex. kläder, lärarlöner eller premier. Fram mot slutet av undersökningsperioden märks att finanserna blivit bättre, t.ex. avskaffades skyddsmödrarnas skyldighet att betala full medlemsavgift 1878. Hjälpplärare anställdes och 1895 slapp eleverna fortsättningsvis att städa lokalerna själva, något de gjort sedan 1850. Däremot sparade man in på kostnaden för belysning, då man lät eleverna börja senare på vintern för att utnyttja dagsljuset.

Att Skyddsmödraförbundet till en början fungerade som avlastare till fattigvården tycks ganska klart. Däremot är det lite förvånande att skyddsmödrarna

verkade sköta verksamheten så pass självständigt redan efter den första, lite trevande tiden. Slöjdskolan kan ses som ett exempel på något kvinnorna själva tagit initiativet till och som de fortsättningsvis ville driva utan inblandning. Det visade sig att de kunde stå emot när de "starka gubbarna" i Utskänkingsbolaget, med hot om innehållna bidrag, försökte få dem släppa slöjdskolan som en egen enhet och istället göra en gemensam "folkskola för flickor". När de båda skol-sätten till sist samverkade, var det snarare på Skyddsmödrarförbundets villkor. Skyddsmödrarna behöll ansvaret för slöjdskolan och endast de slöjdskoleflickor som ville gå i folkskolan behövde göra detta. De folkskoleflickor som bevistade slöjdskolan måste också rätta sig efter slöjdskoleterminen, oavsett om folkskolan hade lov eller ej.

Om de välbärgade välgörenhetsdamerna till en början var så obekanta med, eller kanske ointresserade av, den fattigare delen av befolkningen som Ramsays brev ger anledning att tro, måste promenaderna i fattigkvarteren och påhållningarna i de fattigas boningar tätt sig ganska chockerande för många. I den första årsberättelsen återgavs också vilken fruktan kvinnorna hade känt då de för första gången skulle hälsa på hos en fattig familj. Tydligt blev de, med några få undantag, vänligt och tacksamt bemötta.

Redan från förbundets början var skyddsmödrarna medvetna om vad beredandet av arbete åt arbetslösa kvinnor egentligen betydde; meningen var att de inte skulle gå sysslolösa eller få pengar av fattigvården, utan det var hjälp till självhjälp. Fruntimren var medvetna om att inkomsterna var mycket ringa, men att just bearbetningen av lin och ull medgav fler arbetslöner i de fattiga familjerna och de kvinnliga skyddslingarna fick nyttig övning i de göromål som "synnerligast tillhör en husmoder av arbetsklassen".

Vad som klart framgår av protokollen är, att det fanns en djup social klyfta mellan skyddsmödrarna och skyddslingarna. Det var från skyddsmödrarnas sida inte önskvärt att klyftan skulle försvinna, men den borde inte heller bli djupare, då misär kunde orsaka social oro. Undervisningen för flickorna syftade till att dana dem till goda tjänarinnor och framledes också till goda arbetarmödrar, inte för att de skulle ta sig över några sociala barriärer.

Noter

- 1 Detta är en omarbetning av en C-uppsats i historia framlagd 30/9 1999 vid Institutionen för Kultur och lärande vid Högskolan Dalarna.
- 2 Eftersom stavningen varierar under årens lopp används framledes stavningen Skyddsmödraförbundet i Falun.
- 3 *Stora Kopparbergs läns tidning*, nr 23, 1848.
- 4 Peterson, Birgit, *Den farliga underklassen; Studier och fattigdom och brottlighet i 1800-talets Sverige*, Umeå 1983, s. 1.
- 5 Åberg, Ingrid, Filantropier i aktion. Filantropiska fruntimmersföreningar i det tidiga 1800-talet i Marja Taussi Sjöberg, Tinne Vammen (ed.), *På tröskeln till välfärden*, Stockholm, 1995, s. 11.
- 6 Peterson (1983), s. 5.
- 7 Jansson, Torkel, *Adertonhundratalets associationer; Forskning och problem kring ett sprängfyllt tomrum eller Sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870.* " (1985), s. 19, 139–142.
- 8 Jordansson, Birgitta, Hur filantropen blir en kvinna. Fattigvård och välgörenhet under 1800-talet, *Historisk Tidskrift*, 4, 1992, s. 477.
- 9 Peterson (1983), s. 60, 61.
- 10 Åberg (1995), s. 13.
- 11 Ramsay, Alexandra, *Huvudstadens Hjärta: Filantropi och social förändring i Helsingfors – två fruntimmersföreningar 1848–1865*, Helsingfors 1993.
- 12 Lyttkens, Alice, *Kvinnan finner sin väg*, Stockholm 1976, s. 84, ff.
- 13 Lyttkens (1976), s. 17.
- 14 Lyttkens (1976), s. 159.
- 15 *Stora Kopparbergs socken Historik*, Falun 1969, s. 51 f.
- 16 SCB Statistiska Centralbyrån, Historisk statistik för Sverige. Del 1 Befolkning 1720–1967, s. 61, 63.
- 17 *Landshövdingaberättelse 1816–1821*, s. 93.
- 18 *Landshövdingaberättelse 1822–1827, 1848–1850* (ny indelningsperiod).
- 19 Bergman, Per, *Utskänningsbolaget i Falun. En studie kring Sveriges första alkoholmonopol grundat 1850* 1995, (C-uppsats, Historiska Institutionen, Uppsala Universitet).
- 20 *Landshövdingaberättelse 1890–1895*. Arbetsinrättningen finns fortfarande kvar nedanför lasarettet under namnet Nisserska huset.
- 21 Östberg, Axel, *Det gamla Falun*, Falun 1970, s. 364. Titeln *fröken* för en ung eller ogift kvinna användes bara för adliga personer långt in på andra hälften av 1800-talet. För övrigt hölls fröken Kuylenstiernas bröllop 1855 hos familjen Lorichs på Rottneby.
- 22 Berättelse och Redowisning af Directionen öfwer Skyddsmödra-Förbundet i Fahlun (BRDS) för första årets verksamhet. 1849. Stads- och länsbiblioteket, Falun (SLB).
- 22 Peterson (1983), s. 1.
- 23 Skyddsmödraförbundets stadgar 1865.
- 24 BRDS 1849, s. 4 (SLB).
- 25 En av de första eleverna i slöjdskolan, Lisa Johanna Lax, kom från Gruvriset. Berättelse och Redowisning af Directionen öfwer Skyddsmödra-Förbundet i Fahlun. för andra året av dess verksamhet (BRDS2) 1850 s. 9. Falu kommuns arkiv (FKA).
- 26 BRDS 1849, s. 4–5 (SLB).

- 27 BRDS 1849, s. 5 (SLB).
- 28 BRDS2 1850, s. 7–8 (FKA).
- 29 Fattigvårdsstyrelsens protokoll 1.2.1848 samt 22.2.1849.
- 30 BRDS2 1850, s. 6–10 (FKA).
- 31 BRDS2 1850, s. 8 (FKA).
- 32 Skyddsmödräförbundet Protokoll (SP) 22.1.1855 (FKA).
- 33 SP 27.2.1858 (FKA).
- 34 Huset och anläggningen låg i kvarteret Lallarvet vid kostningen av nuvarande Kristinegatan/Vasagatan. Under en period var Dala Fornsal, dvs. föregångaren till Dalarnas Museum, inhyrt i huset. Svärdström, S., Dalarnas Hembygdsbok 1948, s. 7–37.
- 35 Östberg, Axel, *Barnhemsverksamheten i Falun 1867–1945*, Falun 1976, s. 3 f.
- 36 Uppgifterna om Augusta de Maré (1839–1898) kommer från Helmer Lagergrens samling vid Stads- och länsbiblioteket i Falun, SLB.
- 37 Östberg (1970), s. 317.
- 38 Östberg (1970), s. 21.
- 39 *Tidning för Fablu län och stad*, nr 36, 7.9.1848.
- 40 SP 24.2 1854. (FKA). Summan motsvarade inköpskostnaden för ett par damhattar. Lagerqvist (1987), s. 94.
- 41 SP 19.12.1854 (FKA).
- 42 SP 21.11.1895 (FKA).
- 43 *Tidning för Fablu län och stad* 1858.
- 44 SP 17.7.1858. (FKA).
- 45 P 20.2 1870. (FKA).
- 46 SP 28.2 1868 (gemensamt protokoll första åren) (FKA).
- 47 SP 7.3.1878 (FKA).
- 48 Stenberg, Anna-Lena, *Från barnhemsföreståndarinna till socialpedagog* 1993, (D-uppsats, Historiska Institutionen, Uppsala Universitet), s. 16.
- 49 SP 12.3 1889 (FKA), Östberg, Axel, (1976), s. 15.
- 50 SP 9.12 1881 (FKA).
- 51 Skyddsmödräförbundet Donationsbok, s. 13 (FKA).
- 52 SP 20.2.1883 (FKA).
- 53 *Landshövdingaberättelse* 1896–1900.
- 54 SP 9.3 1893 (FKA).
- 55 SP 31.4.1895 (FKA).
- 56 SP 27.5.1898 (FKA).
- 57 SP 29.10 1878 (FKA).
- 58 Furuland, Gunnel, *Fruntimmers Föreningen i Upsala stad för en förbättrad barnavård: Filantropi och fattigvård i en associations uppkomstskede 1844–45* 1985, (C-uppsats, Historiska Institutionen, Uppsala Universitet), s. 18. En av lånemottagarna var Erik Gustav Geijer vars hustru Anna Lisa var direktris i föreningen.
- 59 SP 14.10.1852 (FKA).
- 60 Annonser, *Tidning för Fablu län och stad*, 1858, 1868, 1878.

- 61 Brev från Julius Ramsay till föräldrahemmet i Uppsala, 26.4.1852, s.18. Helmer Lagergrens samling, (SLB). Julius Ramsay studerade vid Bergsskolan i Falun 1852–1853.
- 62 *Landshövdningaberättelse* 1895–1900, Tab. 7, s. 75.
- 63 Skyddsmödraförbundet Donationsbok, s.13 (FKA).
- 64 *Landshövdningaberättelse* 1838–1842, s.20–21.
- 65 SP 27.4.1894 (FKA).
- 66 SP 11.10.1853 (FKA).
- 67 SP 10.2 resp. 9.12 1881 (FKA).
- 68 SP 18.5.1890 (FKA). Huset låg i korsningen Vasagatan/Daljunkaregatan på tomten där Landstingets kansli finns idag.
- 69 BRDS 1849, s.13 (SLB).
- 70 Skyddsmödraförbundet Stadgar 1865.
- 71 BRDS 1849, s.10 (SLB).
- 72 BRDS2 1850, s.7 (FKA).
- 73 Skyddsmödraförbundet Donationsbok, s.13 (FKA).
- 74 BRDS 1849, s.7 (SLB).
- 75 SP 13.5.1857. (FKA).
- 76 SP 5.1853. (FKA).
- 77 SP 28.11.1849. (FKA).
- 78 SP 1.11.1848 (FKA).
- 79 Betygsbok, Slöjdskolan 1850–1855 (FKA).
- 80 SP 15.10.1879 (FKA).
- 81 SP 20.2.1892 (FKA).
- 82 Råmaterial för spinning.
- 83 SP 29.11.1856 (FKA).
- 84 SP 31.5.1895 (FKA).
- 85 Peterson (1993) s.60–61.
- 86 BRDS 1849, s.12. (SLB).
- 87 BRDS 1849, s.13. (SLB).
- 88 *Tidning för Fahlun län och stad* 12.5.1858.
- 89 SP 30.8.1848 (FKA).
- 90 BRDS2 1850, s. 7 (FKA).
- 91 Brevavskrift, SP 22.1.1849 (FKA).
- 92 SP 22.1.1849 (FKA).
- 93 Protokoll Fattigvårdsstyrelsen den första respektive 30 januari 1849.
- 94 SP 10.4.1850 (FKA).
- 95 SP 3.12.1857 (FKA).
- 96 *Tidning för Fahlun län och stad*, 9.12.1868.
- 97 *Tidning för Fahlun län och stad*, 12.5.1858.
- 98 En av dessa medlemmar var fröken Ebba Virgin. Dotter till Mathilda Kuylensstierna i hennes äktenskap med kapten Wilhelm Virgin. (Mathilda dog tre veckor efter tredje barnet Ebbas födelse 1858). Östberg (1970), s.364.